

Verso

Irodalomtörténeti folyóirat

Verso
Irodalomtörténeti folyóirat
2023/2

Szakmai védnökök

Bartók István
Jankovits László
Nagy Imre

Szerkesztők

Bozsoki Petra
Kucserka Zsófia
Laczkó András
Pálffy Eszter
Pap Balázs
Szatmári Áron

Az idegen nyelvű rezümék nyelvi lektora
Maczelka Csaba

Tördelőszerkesztő

Pap Balázs

Borítóterv

Simor Kamilla

ISSN 2630-8479

Felelős kiadó a PTE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi Tan-
székének vezetője (7624 Pécs, Ifjúság útja 6.)

szerk@versofolyoirat.hu

TARTALOM

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

BOZSOKI PETRA	
Politizáló nőtörténetírás	
A 19. századi magyar nőtörténetről szóló diskurzus tendenciái (módszertani javaslat)	9
V. HORVÁTH KÁROLY	
Adalékok a Mombelli grófok genealógiájához	33

KRITIKAI LAPOK

BÓDI KATALIN	
Arcok és álarok	
<i>A rokokó arcai: Tanulmányok egy tünékeny fogalom történetéhez</i> , szerk. BARTHA-KOVÁCS Katalin, FÓRIZS Gergely, Bp., reciti, 2022 (Reciti konferenciakötetek, 17).	57
RÁKAI ORSOLYA	
Olvasók, fogyasztók, földi és mennyei ökonómiák	
<i>Kapitalizmus és irodalomtörténet</i> , szerk. ANDRÁS Csaba, HITES Sándor, Bp., reciti, 2022 (Reciti konferenciakötetek, 15).	65
MACZELKA CSABA	
Tézis – antitézis	
CZIGÁNYIK Zsolt, <i>Utopia Between East and West in Hungarian Literature</i> , Palgrave Macmillan, 2023 (Palgrave Studies in Utopianism).....	75

HASZNOS MULATSÁGOK

PETŐFI 200

OWAIMER OLIVER – RADNAI DÁNIEL SZABOLCS	
Kerényi Ferenc, Margócsy István és a Petőfi-gépezet (Szubjektív megjegyzések a Petőfi-évről)	87
SZABÓ-REZNEK ESZTER	
Vizuális emlékezettörténetek a Petőfi-évből	101

FILLÉRTÁR

OWAIMER OLIVER	
Egy kultuszregény ismeretlen előszava	
Adalékok az <i>Álmok álmodója</i> recepció- és kiadástörténetéhez	109
ASBÓTH JÁNOS	
Előszó (<i>Közzéteszi Owaimer Oliver</i>).....	115
A tanulmányok összefoglalói / Abstracts.....	119
A lapszám szerzői	121

Bozsoki Petra

Politizáló nőtörténetírás

A 19. századi magyar nőtörténetről szóló diskurzus tendenciái (módszertani javaslat)

„Mindig az a legjobb, ha nem köntörfalazunk.”
(Terry Eagleton)

Nőtörténetet írni: politikai cselekvés. Egyes korszakokban és diskurzusokban ez a kijelentés magától értetődő, másutt meghökkentő vagy kényelmetlen. Jelenleg a 19. századra vonatkozó magyar nőtörténetről érkező akadémiái mezőben, többnyire, az utóbbi elgondolás dominál; jelen írás célja, hogy idővel az előbbi érvényesüljön.

Az érvelés kiindulópontját elsősorban a 19. századra vonatkozó kortárs (az utóbbi harminc évben keletkezett) magyar nőtudományos munkák jelentik. Alapálása a *rendszerkritikus feminista* elköteleződés, vagyis a szerző (1) a nemek viszonyát a fennálló strukturális tényezők (a kapitalizmus és a patriarchátus) által meghatározott hatalmi viszonyoknak látja; (2) kívánatosnak tartja az emancipáció felé való törekvést, amihez nélkülözhetetlen módszertani eszköznek gondolja, hogy (3) láthatóvá tegye és megértse a strukturális hatalmi viszonyokat és azok okait, (4) kritikája elsősorban a hatalmi viszonyokat létrehozó struktúrákat, ne pusztán azok tüneteit célozza, (5) leleplezze a hatalmi viszonyokat megképző fogalmak természetesnek, öröktől fogva létezőnek hitt jellegét, továbbá – elsősorban a történeti megértés eszközével – felmutassa azok társadalmilag konstruált (vagyis meg is változtatható) voltát, (6) az emancipáció szubjektumát közösségi, s ne pedig individuális jellegűnek formálja meg, (7) a nem, nemiség, nemi viszonyok kérdését minden esetben saját történelmi, társadalmi, gazdasági kontextusának szerves részeként kezelje, e kontextust pedig minél körütekintőbben értse meg, valamint hogy (8) számoljon nemcsak tárgya, de saját kutatói pozíciója történeti szituáltságával is.¹

¹ A „rendszerkritikus feminizmus” fogalmát a baloldali (feminista) teoretikus hagyományon belül is különböző elnevezésekkel illetik, s maga is heterogén, további törésekkel teli. A lényeg az alapokra vonatkozó szempontokban áll; ezekhez lásd Silvia FEDERICI, *Caliban and the Witch: Women, the Body and Primitive Accumulation*, Brooklyn, NY, Autonomedia, 2004 (részletek magyarul: Silvia FEDERICI, *Caliban és a boszorkány*, ford. BÁSTHY Ágnes, TASKOVICS Viktória, Híd, 2022/10, 53–93); Uő, *Revolution at Point Zero: Housework, Reproduction, and Feminist Struggle*, Brooklyn–Oakland, PM Press, 2012; Nancy FRASER, *Feminism, Capitalism, and the Cunning of History* [2009] = N. F., *Fortunes of feminism: from state-managed capitalism to neoliberal crisis*, New York, Verso, 2013, 209–226; BALÁZS Gábor, *A férfi mint a kapitalizmus neme I.*, MÉRCE, 2018. január 20, <https://merce.hu/2018/01/20/a-ferfi-mint-a-kapitalizmus-neme-i-ertek-levalas-es-feminizmus/>;

A javaslat két részből áll. Meglátásom szerint a 19. századi magyar nőtörténetről szóló jövőbeni diskurzusnak *expliciten is* politizáló jellegűnek kellene lennie; pontosabban: érdemes lenne felismernie és láthatóvá tennie önnön politizáló jellegét. Ezzel összefüggésben pedig következetesebbnek kellene lennie, mint az eddigi; a használt szakirodalmat és politikai fogalmait kellő elméleti körütekintéssel kellene kezelnie. A fogalmi tisztázást követően a tanulmány amellet fog érvelni, hogy e diskurzusban a nőtörténetírás politizáló jellegének felismerése és egyértelművé tétele egyelőre nem evidencia. A 19. századi magyar nőtörténetírás tendenciáit vázolja esettanulmány-szerű példaelemzés szemlélteti majd, hogy miért szükséges a politizálás reflektálttá tétele és kimunkálása. Az értekezés második nagyobb egysége lefekteti a javaslat elméleti alapját, elemzi, hogy a politizálás felismerésének elmaradása milyen okokra vezethető vissza, majd részletezi a javaslatot.

Pontosítás

Politika. A fogalom alatt nem annak szűkebb, pártpolitikai értelmét, hanem tágabb, klasszikus jelentését értem, ahogyan bölcséleti, esztétörténeti értelemben szokás: amely az ókori görög 'polisz' szóból származó politikafelfogásra épül, és amely *közös ügyeink*, társadalmi életünk *együttes rendezését* jelenti, továbbá azokat a *hatalmi viszonyokat*, amelyekkel e szervezés együtt jár.²

Nőtörténet. A bölcsészettudományokban bevett gyakorlat a szövegre társas nyelvhasználatként tekinteni; a kommunikációs aktusokat irodalom-, társadalom-, eszme-, filozófia-, sajtó-, gazdaság- és kultúrtörténeti összefüggéseiben vizsgálni. A módszertani eljárás hatványozottan igaz azokra a munkákra, amelyek 19. századi női prózáirókkal, költőkkel, fordítókkal, szerkesztőkkel, regényhősökkel és olvasókkal vagy a történetileg jellemzően nőkhöz kötött szépirodalmi műfajokkal, témákkal, a női emancipáció kérdését tematizáló szövegekkel foglalkoznak. Diszciplináris értelemben tehát nincs szó éles elkülönülésről,³ ami – tudomány- és

CsÁNYI Gergely, KOVÁTS Eszter, *Túl az excelszemplétű feminizmuson: Az interszekcionalitás koncepcióanalízis és politikai kihívásai ma*, TNTeF, 2020/1, 39–66; Susan WATKINS, *Which Feminisms?*, New Left Review 109(2018), <https://newleftreview.org/issues/ii109/articles/susan-watkins-which-feminisms>; Sherry B. ORTNER, *Nő és férfi, avagy természet és kultúra = Antropológiai irányzatok a második világháború után*, szerk. BICZÓ Gábor, Debrecen, Csokonai, 2003, 195–212; Nancy FRASER, Linda J. NICHOLSON, *Social Criticism without Philosophy: An Encounter between Feminism and Postmodernism = Feminism/Postmodernism*, ed. Linda J. NICHOLSON, London–New York, Routledge, 1990, 19–38; Linda J. NICHOLSON, *Introduction = Feminism/Postmodernism...*, i. m., 1–16.

² A bekezdésben nagyrészt Terry Eagleton brit kultúratudós politikameghatározására támaszkodtam. Vö. Terry EAGLETON, *A fenomenológiától a pszichoanalízisig*, ford. SZILI József, Bp., Helikon, 2000, 168.

³ A tudományközi megközelítés a konferenciák résztvevőinek tudományterületi és intézményi hovatartozásának sokféleségében is megmutatkozik. Érdemes például a Kánya Emíliaival kapcsolatos írások diszciplináris sokoldalúságára tekinteni, hiszen alakját az utóbbi évtizedben különösen nagy érdeklődés övezi. A Habsburg Birodalom első női lapszerkesztőjeként ismert

intézménytörténeti okokon túl – nagyrészt annak köszönhető, hogy a kutatók komolyan veszik: a nemek viszonyáról való gondolkodás csak minél összetettebb módon lehetséges; a többféle tudományterület által tárgyalt kérdések e téma kapcsán különösképpen szétválaszthatatlanok. Ezért a következőkben „a 19. századi magyar nőtörténetről szóló diskurzus” megnevezésbe egyaránt beletartoznak a történet-tudományi, művelődés-, sajtó- és irodalomtörténeti tárgyú tudományos írások.

A tárgy időkerete. A diszciplináris elkülönítésnél talán csak a korszakhatárok kijelölése összetettebb kérdés.⁴ A módszertani javaslat azonban mégis ezzel az eszközzel él; alapját a 19. századról szóló magyar nőtudományos munkák jelentik. A következőkben megfogalmazott tendenciát ugyanis – nem kizárólagos módon, ám elsősorban, ebben a formában – erre a tudományos mezőre látom érvényesnek; a politizáló beszédmódra vonatkozó reflexió mértéke és módja más korszakokkal foglalkozó, nemi fókuszú magyar (irodalom)történeti munkák esetében valamelyest más képet mutat. A mintázat tudomány- és intézménypolitikai okainak historiográfiai tanulmányozása (már csak e hipotézis igazolása vagy cáfolata) nagyszabású, releváns tudománytörténeti elemzés lenne, ám mindenképpen túlmutatna a tanulmány jelenlegi vállalásán.

A nőtörténetírás időkerete. Magyarországon a „társadalmi nemek tudománya” (s ezzel együtt a genderszemponitú és/vagy feminista történetírói, illetve irodalomtudományos diskurzus) intézményesülésének kezdetét az 1990-es évektől szokás elbeszélni,⁵ a nőtörténetírás gyakorlatát azonban a történészek – szervezetlenül és diszciplináris szinten – már a korábbi évtizedektől is számontartják.⁶ Jelen írás azért

lapalapító, író, publicista társadalom-, sajtó-, irodalom-, művelődés- és várostörténeti szempontú elemzések keresztmetszetében tűnik föl. A jelenség persze részben Kánya Emília kivételesen összetett szerepkörének is köszönhető.

4 Evidens, hogy a századhatárok, valamint a társadalmi és kulturális tendenciák nem fedik egymást egy az egyben, ezért jogos az a módszertani gyakorlat a történeti fókuszú bölcsészettudományos mezőben, amely „hosszú századokról” szokott beszélni.

5 A gender studies magyarországi fogadtatásáról és intézményesüléséről lásd Andrea PETŐ, *The Process of Institutionalising Gender Studies in Hungary = The Making of European Women’s Studies: A Work in Progress Report on Curriculum Development and Related Issues*, I, eds. Rosi BRAIDOTTI, Esther VONK, Utrecht, ATHENA–Utrecht University, 2000, 32–35; Susan ZIMMERMANN, *The Institutionalization of Women’s and Gender Studies in Higher Education in Central and Eastern Europe and the Former Soviet Union: Asymmetric Politics and the Regional-Transnational Configuration*, East Central Europe/L’Europe du Centre-Est, 2007/1–2, 131–160; HORVÁTH Györgyi, *Utazó elméletek: Angolszász politizáló elméletek kelet-európai kontextusban*, Bp., Balassi, 2014, 89–94; KOVÁTS Eszter, *Genderörületek Németországban és Magyarországon*, Bp., Napvilág, 2022 (Társadalomelméleti műhely), 294–307, különösen: 302–305.

6 Erről lásd Andrea PETŐ, Judith SZAPOR, *The State of Women’s and Gender History in Eastern Europe: The Case of Hungary*, *Journal of Women’s History*, 2007/1, 160–166; Susan ZIMMERMANN, *In and Out of the Cage: Women’s and Gender History Written in Hungary in the State-Socialist Period*, *Aspasia*, 2014/8, 125–149; legújabban összefoglaló jelleggel: FEDELES-CZEFERNER Dóra, *Nőmozgalom, nemzetköziség, önreprezentáció: Feministák az Osztrák–Magyar Monarchia alkonyán*, Pécs, Kronosz, 2023, 35–41.

szorítkozik az utóbbi harminc év munkáira, mert jelenleg a mezőben ennek az intervallumnak a szakirodalmát találom meghatározónak.

Példák. A módszertani javaslat célja nem az – műfajából adódóan sem –, hogy egyes kutatókat pellengérré állítson, hanem általános diszkurzív tendenciákra kíván rámutatni, ahol, mint mindig, kivételek is akadnak. A tudományos diskurzus bevett szabályai szerint azonban a megalapozatlanság elkerüléséhez az állításokat érveknek kell kísérnie, példákkal alátámasztva. Az elemzésben mind a szerzők, mind írásaik kizárólag példaként funkcionálnak. A válogatott szerzők nemcsak tanulmányokat, hanem írott és szerkesztett köteteket is megjelentettek a témában; vagyis munkásságuknak köszönhetően kifejezetten nagy diskurzusformáló erővel bírnak, ezért kiemelten fontos lehet eltűnődni retorikájukon. Továbbá, mivel a szemléltetés mindig egyszerűbb a tudományos párbeszédre ösztönző, nyílt retorikai megoldásokon, az idézetek olyan passzusokból származnak, amelyekben a kutatók saját módszertani és elméleti megfontolásukat rögzítik.

Diszkurzív minta. A módszertani javaslatok szükségképpen feltételezik, hogy a javaslatot nyújtó valamilyen szempontból elégedetlen a jelenlegi diszkurzív mintázzal. A műfajból adódó sajátosságot nem eltagadván, már az elején fontos hangsúlyozni az alábbi, a tanulmány egészére vonatkozó kikötést: a szóban forgó diskurzus munkái nagymértékben hozzájárultak a magyar nőörténeti kutatások intézményesüléséhez, aminek jelentősége vitathatatlan. Emellett az eddigi elemzések közös gondolkodásunk szempontjából is megkerülhetetlenek. Ha komolyan vesszük azok tétjét, akkor arra ösztönöznek, hogy gondoljuk újra a 19. századi magyar történelemről, irodalomról, sajtó- és neveléstörténetről alkotott képzeinket; de segítséget nyújtanak abban is, hogy újraalkossuk olyan késznek hitt fogalmainkat, mint politika, munka, család, nemzet, emancipáció, házasság, válás, anyai és nővéri szerep, Bildung, irodalom, esztétikai érték, szerző, szerkesztő, kánon, privát és nyilvános szféra, kézirat és nyomtatott nyilvánosság. Mindennek súlya tagadhatatlan; az eddigi értelmezésekben reflexív politikai gesztussal felfedezhető emancipatorikus elemek. Munkájuk egy része emancipatorikussá olvasható (más része ellenáll ennek), tudatos interpretációval hozzájárulhat természetesnek hitt fogalmaink újragondolásához, ám ilyen olvasat létrehozása jelenleg túlnyomórészt elsősorban jóhiszemű értelmezői erőfeszítés függvénye. Az értekezés célja, hogy a következő évtizedekben születő tudományos írásművek tegyék világossá, miként tekintenek önmagukra: rendelkeznek-e emancipatorikus célokkal, vagy sem; ha nem, váljon egyértelművé, hogy miért nem, s ha pedig igen, ők is vegyenek részt e kritikai pozíció kidolgozásában.

Címzettek. A következő javaslat elméleti program része is, melynek belátásaira, szakos módon, magam is fokozatosan jutottam ezen a területen végzett munkám során; a javaslat következményei és részletei pedig további, közös kidolgozásra vár-

nak.⁷ Az értekezés a tudományos diskurzus alakítására tett kísérlet, elsősorban tág értelemben vett politikai célból. Jelen írás szerzője ugyanis azt a bölcseleti paradigmát találja meggyőzőnek, amelynek elméleti alapállása, hogy kulturális, filozófiai és tudományos diszkurzív mintáink, fogalmaink és narratíváink (minthogy a nyelv elsősorban konstrukciós tevékenység eszköze) a legkevésbé sem ártatlan természetűek a társadalmi valóság politikai alakításának szempontjából: miként eddig is, úgy – lassan, közvetett módon – a jövőben is képesek formálni társadalmi képzetünket.⁸

Tendenciák

A diskurzus egészében – nagy általánosságban – közös, hogy a szövegek *apolitikusnak tartják önmagukat*, ami leegyszerűsítve kétféleképpen érvényesül. Az egyik tendencia a kutatás tárgyát nem kezeli érdemben politikai témaként. Csupán elvétve találkozunk a történeti fókuszú feminista irodalom- és történettudományos szakirodalomnak az elvégzett kutatói munkát absztraktabb szintre emelő, az elemzésekhez lényegileg is hozzájáruló beépítésével; az írásokban nők és férfiak viszonya csak nyomokban tűnik hatalmi viszonyának, melynek strukturális oka láthatatlan. Pedig, miként arra Simone de Beauvoirtól kezdve Michel Foucault-n át Pierre Bourdieu-ig sokan rámutattak, a nemek viszonya hatalmi viszony; tehát a kérdés politikai. E szövegekből azonban kevéssé derül ki, hogy azok tárgya (politikai értelemben) női szereplő, mert az elemzések ugyanabból a (nemek viszonyát nem hatal-

7 A tanulmány egy készülő, részben a 19. századi magyar honleányosság politikai szerepét elemző kötet elméleti programjának megfogalmazása is. Jelen értekezés a IV. Klasszmagyaros Ifjúsági Konferencián (2023. június 30.–július 1.) elhangzott előadás tanulmányváltozata, mely tanácskozáson az előadások tematikája azt mutatta, hogy a 19. százados irodalomtudományos mezőben a fiatal kutatók körében rendkívül nagy az érdeklődés a nőtörténeti kérdések iránt. Ezúton is köszönöm a konferencia résztvevőinek és szervezőinek (ottani és későbbi) építő jellegű megjegyzéseit, melyek segítették az írott változat elkészítését. Emellett köszönettel tartozom áldozatos szerkesztői munkájáért további két közösségnek, a *Verso* irodalomtörténeti folyóirat szerkesztőségének, valamint a Kerényi Károly Szakkollégium több volt és jelenlegi tagjának.

8 A kultúrának (ideértve bármilyen humán és társadalomtudományos diskurzust is) a társadalmi képzetet alapjaiban meghatározó jellegéről lásd elsősorban Ernst BLOCH, *Az utópia szelleme* [1918], ford., jegyz. MESTERHÁZI Miklós, Bp., Gond-Cura Alapítvány, 2007; Herbert MARCUSE, *Az egydimenziós ember: Tanulmányok a fejlett kapitalista társadalom ideológiájáról* [1964], ford. JÓZSA Péter, Bp., Kossuth, 1990; Raymond WILLIAMS, *Alap és felépítmény a marxista kultúraelméletben* [1973], ford. SZARVAS Márton, Fordulat, 2022/1, 41–62; Cornelius CASTORIADIS, *A társadalom mint képzeti intézmény* [1975], ford. KICSÁK Lóránt, Bp., Gondolat, 2022; Fredric JAMESON, *A posztmodern, avagy a kései kapitalizmus kulturális logikája* [1991], ford. DUDIK Annamária Éva, Bp., Noran Libro, 2010; Jacques RANCIÈRE, *Esztétika és politika: Az érzékelhető felosztása* [2000], utószó Slavoj ŽIŽEK, ford. JANCÓS Júlia, Jean-Louis PIERSON, Bp., Műcsarnok, 2009; Mark FISHER, *Kapitalista realizmus* [2009], ford. TILLMANN Ármin, ZEMLÉNYI-KOVÁCS Barnabás, Bp., Napvilág, 2020; a magyar diskurzusban elsősorban BAGI Zsolt, *Az esztétikai hatalom elmélete: Kulturális felszabadítás egy újbarokk korban*, Bp., Napvilág, 2017 (Társadalomelméleti műhely); ANDRÁS Csaba, *Az emancipatorikus kultúra és a képzetet paralizise*, Kellék, 64(2020), 169–196.

mi kérdésként tárgyaló) perspektívából szólalnak meg, mint a férfiak életéről vagy munkásságáról szóló társadalom-, irodalom-, művelődés- vagy sajtótörténeti munkák; sokszor az ottani bevett módszerek alkalmazását látjuk, pusztán – történetesen – női figurákon. Nem érvényesül tehát érdemben az a szempont, amelyre Joan Wallach Scott történész a *társadalmi nem* kategóriáját a történeti elemzésbe bevezető kanonikus tanulmányában hívta föl a figyelmet. Jelesül, amikor a múltban nőikkel (és férfikkal) foglalkozunk, akkor a nem (gender) politikai kategória, hiszen a nemi különbségek az uralom és a hatalom kérdésével állnak összefüggésben; a (társadalmi) nem nemcsak viszonyfogalom, hanem a társadalmi csoportokat hierarchikus viszonyba is rendezi.⁹ Az itteni szövegtörzsetben a politikai aspektus az önreflexió retorikai szintjén is hiányzik. A „politika” és a „feminizmus” fogalma közvetlenül és közvetve sem jelenik meg. Nincs szó arról, hogy munkájukkal kívánják-e bármiféle strukturális elnyomás kódjainak láthatóvá tételét, azok megváltoztatását célozni, vagy sem; s nem is derül ki, hogy ennek elmaradása a szerzők szándékos döntésének eredménye-e.¹⁰

A másik diszkurzív tendencia saját kutatási tárgyát – esetenként eltérő mértékben – valamelyest politikai jellegűnek kezeli, valamint hangsúlyosabban számol a feminista történet- és irodalomtörténet-írói hagyománnyal, mint az előző. Ám a hagyomány által képviselt *perspektíva* (a saját kutatói munka politizáló jellege) meggyőződésük szintjén, illetve a szövegek által kijelölt horizont tekintetében ugyanúgy nem érvényesül; utóbbiak hiányáról különösen a munkák célkitűzését és

9 Joan WALLACH SCOTT, *Társadalmi nem (gender): a történeti elemzés hasznos kategóriája* [1986] = *Van-e a nőknek történelmük?*, ford. GRESKOVITS Endre, szerk. Joan W. SCOTT, Bp., Balassi, 2001 (Feminizmus és történelem), 126–160.

10 Vö. például KÉRI Katalin, *Hölgyek napernyővel: Nők a dualizmus kori Magyarországon, 1867–1914*, Pécs, Pro Pannonia, 2008, a saját pozíció kijelöléséhez lásd különösen: 5–6; Uő, *Leánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon (nemzetközi kitekintéssel és női történeti alapozással)*, Pécs, Kronosz, 2018, az önnön módszertan megfogalmazásához lásd kiemelten: 15–23; FÁBRI Anna, *„A szép tiltott táj felé”: A magyar írónők története két századforduló között (1795–1905)*, Bp., Kortárs, 1996, különösen: 5. E munkákra vonatkozóan már több, hasonló szempontú kritikai észrevétel is érkezett. Borgos Anna például Kéri Katalin 2008-as könyvéből a „feminizmus” és a „női emancipáció” fogalmával kapcsolatos szakirodalom felületes használatát, a „forrásoktól való nagyobb fokú elemelkedést”, „az absztraktabb, koncepciózusabb elemzési szempontok és elméletibb jellegű konklúziókat”, illetve a „genderelméleti művek” beépítését hiányolta. (BORGOS Anna, *Nemek között: Nőtörténet, szexualitástörténet*, Bp., Noran, 2013, 285–286, 291.) Fábri Anna monográfiájával kapcsolatban pedig Séllei Nóra a következő szempontot vetette föl: „A feminizmus és a magyar irodalmi beszédmódok közötti átjárások lehetőségét és 1994-től kezdve markánsabb artikulálását látva kissé meglepő, hogy Fábri Anna monográfiája egyáltalán nem veti fel annak a kérdését, hogy a kötet miképp viszonyul a feminista irodalomértelmezéshez, mely irányzataival tart bármiféle rokonságot. Pedig ez a monográfia az én szememben Elaine Showalter *A Literature of Their Own* című kötetének megfelelője, amennyiben mindkettő az irodalom elveszett női hagyományát akarja feltárni [...]. Ugyanakkor mintha tudatosan távol akarná tartani magát ettől a kérdéstől: mintha a (nő)írókról való beszédet úgy képzelné el, hogy azt lehet az irodalmi diskurzusrendszer minden szintjén jelen lévő, mégis rejtett nemi kódoktól függetlenül művelni.” (SÉLLEI Nóra, *Mért félünk a farkastól? Feminista irodalomszemlélet itt és most*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007, 154.)

következtetését lefektető részek árulkodnak.¹¹ Emellett jellemző gyakorlat – sokszor az első tendenciaként megnevezett szövegcsoporthoz is hordozva – a feminista diskurzustól való elhatárolódás is.¹² A két tendencia tehát annyiban különbözik, hogy jelzik-e tárgyak politikumát, abban azonban megegyeznek, hogy nem ismerik vagy vállalják föl önnön politizáló jellegüket.

A lábjegyzetekben hivatkozott munkák és kijelentések természetesen nem egyneműek. Eltérő – ahogy a diskurzus más, jelenleg nem idézett munkáiban is –, hogy milyen értelemben használnak fogalmakat; az egyes szövegek mélysége különböző, ahogyan a szerzők önreflexív kijelentései mögött húzódo lehetséges okok is (erről a későbbiekben még lesz szó); s egyes életműveken belül is érzékelhető némi szemléletbeli elmozdulás.¹³ Mindezek figyelembevételével is, összességében a 19.

11 Vö. például GYÁNI Gábor, *A nő élete – történelmi perspektívában*, Bp., Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020 (Magyar Családtörténetek: Tanulmányok, 6), 33, 237–238; lásd még az alábbi részleteket: „[A] téma különböző oldalait igyekszünk úgy megragadni, hogy végül kikerekedjék belőle a női tapasztalat historikuma.” „Ez a röviden vázolt antifeminista felfogás [Michel Foucault és Judith Butler elmélete] a nőtörténetírás szemléletmódját sem hagyta teljesen érintetlenül. Joan W. Scott, a nőtörténetírás feminista »ideológusa« megállapítja [...]” „A feminista írásművészet ma már külön tudományterület, a női tapasztalat-történet szintúgy jogosult az önálló vizsgálódásra. Ezt a célt tűzzük magunk elé mi is ebben a fejezetben, amikor az erőszak női tapasztalatát esettanulmányok formájában ragadjuk meg [...]” (Uo., 33, 121, 213. Az első kiemelés az eredetiben, a második tőlem – B. P.) Vö. továbbá GYIMESI Emese, *Szendrey Júlia irodalmi pályafutása: Társadalomtörténeti kontextusok*, Bp., Ráció, 2021 (Ligatura), 21–35, 33, 157–158, 241–246. A könyvvel kapcsolatban hasonló kritikát fogalmaz meg Mészáros Gábor: „Azonban talán még jobban artikulálható lett volna a lehetséges kortárs reflexió a 20. századi és korabeli női szerepekről való gondolkodásról. Ha valamivel még nagyobb tétet lehetett volna adni Gyimesi Emese briliáns könyvének, akkor az a kortárs társadalomtörténeti és feminista kérdésekre vonatkozó reakció.” (MÉSZÁROS Gábor, *Gyimesi Emese: Szendrey Júlia irodalmi pályafutása. Társadalomtörténeti kontextusok* [recenzió], reciti, <https://www.reciti.hu/2021/6858>.)

12 Lásd például: „A nemzetközi szakirodalomból is a legújabb, a feminista irodalomtudomány ideológiaközpontú vonulatán kívül elhelyezkedő, azon túlmutató, a társadalmi-kulturális kontextus feltárására és megértésére törekvő kísérletek bírtak inspiráló hatással.” (TÖRÖK Zsuzsa, *Előszó = Nőszervezők a 19. században: lehetőségek és korlátok*, Bp., reciti, 2019 (Reciti konferenciakötetek, 4), 9–11, 11. Kiemelés tőlem – B. P.) „A nemzetközi tudományosságban a nőtörténeti kutatások rendkívül differenciált és specializálódott irányzatai közül azonban számomra végül nem a feminista irodalomkritika szövegkorpusza jelentette a legnagyobb inspirációt. Mivel érdeklődésem elsősorban nem elméleti és hangsúlyosan nem politikai, hanem mindenekelőtt történeti kérdésekre irányul, [...] számomra végül az angolszász periodika-tudomány (periodical studies) által nyújtott lehetőségek és kutatásmódszertanok voltak ösztönzők munkám kivitelezése során. [...] Az elemzés azért, hogy e szerkesztők teljesítményét férfi kortársaik közbenjáró szerepének figyelembevételével méltatja, újabb elfogultságok, valamint fordított hierarchiák elkerülésére törekszik, és végső soron amellel érvel, hogy a nők története nem írható meg a férfiak története nélkül.” (TÖRÖK Zsuzsa, *Lapszerkesztő nők az 1860-as években (módszertani megfontolások)*, BUKSZ, 2023/1, 64–68, 65. Kiemelések tőlem – B. P.)

13 Utóbbihoz lásd például: „A kötet által vizsgált problémakörök az irodalomtörténet, a társadalomtörténet, a kultúrtörténet és a médiatörténet egymással szorosan összefonódó területein helyezhetők el. [...] Munkám kezdeti fázisaiban kifejezetten ódzkodtam attól, hogy elemzéseim során nagy jelentőséget tulajdonítsak Szendrey Júlia női mivoltának, azonban épp a társadalomtörténeti nézőpont rajzolta ki markánsan azokat az aspektusokat, amelyek a 19. században alapvetően befolyásolták az irodalmi pálya kialakításának és fenntartásának gyakorlatait annak függvényében, hogy női vagy férfi szerző próbálkozott vele.” (GYIMESI, *Szendrey Júlia... i. m.*, 21, 32.)

századi magyar nőtörténeti tárgyú tudományos írásokban markáns elköteleződés figyelhető meg: a politizáló beszédmódtól és a feminista elköteleződéstől való elhatárolódás – néhol kimondott, ám a legtöbb helyen kimondatlan – *elköteleződése*.

Nem arról van szó, hogy a diskurzus egészében ne jelenne meg a „feminizmus” fogalma, és – ha a téma úgy kívánja – a szerzők ne elemeznének politikai nyelveket, ne cizellálnák politikai nézetrendszerek tekintetében is az egyes nőemancipációs mozgalmak tevékenységét, ne beszélnének századfordulós feminista sajtóról – és így tovább. Nem arról a kérdésről van szó továbbá, hogy nevezhetünk-e egy női alakot feministának a 19. században; olyan korban tehát, amikor még nem használták a fogalmat, vagy ha olykor fel is tűnt, más kontextusban és jelentéstartománnyal, mint amellyel a későbbi feminista kultúratudományos megközelítések dolgoznak. Noha utóbbi is lényeges megvitatandó szempont, jelen állítás a szövegeknek nem erre a szintjére vonatkozik.

Egyfelől a saját politikai pozíció azon reflexiós szintjéről van szó, hogy a szerzők önnön tudományos munkájukkal milyen politikát képviselnek, hova pozicionálják saját álláspontjukat. Másfelől a kevésbé explicit, általában meggyőződésnek nevezett szintről van szó, amely kimondatlanul is áttetszik a szövegeken (minden létező szövegen); amely tehát az elemzések fogalomhasználata, gondolati horizontja, a szakirodalom-választás megfontoltsága és annak reflexív használata alapján mutatja meg, hogy az értekezések milyen típusú politikát képviselnek. A következő alfejezet esettanulmányában a választott példa olyan munka, amely a nemek viszonyát hatalmi viszonyként kezeli, tehát *tárgya politikumát* fölismeri, ám *sajátját* nem; ezért szembetűnően illusztrálja, milyen vakfoltokhoz vezethet, ha elmarad a saját politikai pozíció explicitté tétele és cizellálása.

(*Individuum vagy közösség, egyenlőség vagy emancipáció*)

Gyáni Gábor *A nő élete – történelmi perspektívában* című könyve „a nők magyarországi történetének 19–20. századi alakulásába” kíván betekintést nyújtani.¹⁴ A kötet számottevő érvkészletet nyújt a történetírást (nemi szempontból is) semlegesként felmutató narratívák bírálatához. Jelentős érdeme továbbá, hogy a nőtörténetet és a családtörténetet egymás összefüggésében láttatja, ami alátámasztja azokat az elméleteket, amelyek szerint hiba a nők történelemformáló tevékenységét kizárólag az úgynevezett nyilvános szférához kötve elbeszélni. A könyv minden bizonnyal komoly diskurzusformálója lesz a jövőbeni magyar nőtörténeti kutatásoknak, mind az imént megfogalmazott szempontok, mind a szerző tudományos életben méltán betöltött kanonikus pozíciója miatt.

A kötet fő tézise, hogy a női emancipáció története „individualizációs történet”, melyet a szerző „a női szubjektivitás kibontakozásának” nevez „a patriarchális családi hatalom ellenében”.¹⁵ Legterjedelmesebb fejezetében hangsúlyt kap a hon-

14 GYÁNI, *A nő élete...*, i. m., 33.

15 *Uo.*, 196. Vö. még ezzel: „Amennyiben a női »emancipációt«, valójában a női nem individualizálásának a historikumát vizsgáljuk egy bizonyos időbeli perspektívában”. (*Uo.*, 189.)

leányság fogalma, a 19. század fő magyar középosztálybeli női szerepe is. A szerep lényege, hogy a korabeli elgondolások szerint egy (felsőbb társadalmi csoportba tartozó) leány és nő legfőbb feladata a nemzet szolgálata, elsősorban a feleség- és anyai szerep betöltésével. A honleányság tehát kifejezetten *közösségi* jellegű és politikai töltetű fogalom, hiszen tétje az volt, hogy elősegítse: (bizonyos társadalmi státusz fölött) a nők is a nemzet közösségéhez tartozhassanak, politikai tényezővé váljanak.¹⁶ A könyv e fejezetében kétféle retorikai sémában jelenik meg a fogalom: vagy szinte mentegetve, s hangsúlyozva fontosságát, hogy az nem áll elvi ellentétben az individualizáció folyamatával,¹⁷ vagy pedig olyan passzív, áldozati szerepként, amely közben erőmerítésre alkalmas az individuum kiteljesedéséhez.¹⁸ Mindkét változat másodlagos szerepet oszt a honleányságnak. E narratíva ugyanis az *egyén elsődlegességének* szempontját tételezi adottnak, a közösségi pedig úgy tűnik föl, mint amelyet magyarázni kell, és mint amely az egyéni kiteljesedés *szolgáltatában* áll.

Innen válik érthetővé Gyáni azon döntése, hogy elhatárolódik a *női emancipáció* fogalmának használatától, „félreérthető konnotációjára” hivatkozva, s helyette a „kiegyenlítődesi tendencia”, valamint az „individualizáció” fogalmát javasolja.¹⁹ Noha részletes érvelés híján csupán tapogatózhatunk, úgy tűnik, a szerző az emancipáció-ra vonatkozó félreérthető konnotáció alatt a fogalom kizárólagos jogi aspektusát

16 Erről bővebben Bozsoki Petra, *Bővülő értelmiségi női szereprepertoár a 19. századi Magyarországon: A Kánya Emilia-féle honleányi szerepváltozatról*, Irodalomismeret, 2019/3, 19–54.

17 „Összegezve: a honleányi, a patrióta, egyszóval a nacionalista buzgalom, amely értelemszerűen közösségi (nemzeti) identitást teremt és tart fenn, korántsem áll elvi ellentétben az individualizáció teljes folyamatával, ezt nemcsak ösztönzi, de erőt is merít belőle a maga számára. Semmi okunk sincs tagadni tehát Slachta Etelka esetleges honleányi ethosát egy olyan megfontolásból kiindulva, hogy az netán gyengitené saját női szubjektivitásának a kibontakoztatását.” (GYÁNI, *A nő élete...*, i. m., 166. – kiemelés az eredetiben.)

18 „A nők és a férfiak ily módon is kifejezésre jutó társadalmi egyenlőtlensége [...] szorosan együtt járt a *nemzet mint afféle család ideológiai képzetének* a folytonos *sulykolásával*. [...] A nők e felfogás vagy inkább ideológia értelmében nem a produktív, hanem a csupán a reprodukív (a biológiai és a nevelésre orientált) feladatok betöltésére alkalmas lények, és meg is kell őket tartani ebben a szerepkörben. Szimbolikus megfogalmazásban ennek az felel meg, hogy a nők úgymond a nemzet anyáiként foglalják el a társadalomban őket megillető helyet. A nőket nem alanyi jogosultsági alapon, hanem az őket védelmező (*férfi*) *nemzet tárgyaiként* kezelték Európa-szerte, így Magyarországon is.” (Uo., 179–180.) „Ez önmagában is kellő magyarázattal szolgál Kánya Emília kezdetben *forró honleányi buzgalmára*. Ami, ráadásul, nem kizárólag a közügyekben felolvadó női odaadás gesztusa volt, de *ezerféle módon kapcsolódott* a némileg külön szálon futó *női individualizálódás* személyesen is fontosnak tartott ügyéhez.” (Uo., 194. Kiemelések mindkét részletben tőlem – B. P.)

19 „Nem más, mint a *női nem olyasfajta individualizálódásának a történeti folyamata, amelyet akár női emancipációnak is nevezhetünk, de a félreérthető konnotáció miatt ezt a terminust el is kerülhetjük*; olyasmiről van itt szó, amely merőben új alapokra helyezi az emberek és bizonyos társadalmi kategóriák (embercsoportok) egymáshoz fűződő viszonyát. A folyamat lényege a *kiegyenlítődesi tendencia*, amelynek a jogegyenlőség az egyik, de korántsem az egyedüli fokmérője. Amikor a kiegyenlítődesi történeti tendenciája közvetlenül érinti a férfi – nő hatalmi hierarchiát, akkor a női individualizáció elsőként az érzelmi önállósulás formájában tör utat magának [...]” (Uo., 189–190. Az első kiemelés tőlem, a második az eredetiben – B. P.)

és annak csoportos, közösségi jellegét érti.²⁰ A „kiegyenlítődesi tendencia” történetében a legfontosabb fokmérőnek az „egzisztenciális önállóságot”, a „saját jövedelem által biztosított” autonómiát jelöli meg,²¹ egy helyen a „piacgazdaságba tartó átalakulás hőskoraként” illetve az ipari kapitalizmust;²² a történet nélkülözhetetlen elemeiként pedig a következő fogalmakat nevezi meg: *női szubjektivitás, egyéni autonómia, individuum, individualizáció, identitás, személyesség*. Mindegyikük kiemelten nagy retorikai jelentőségre tesz szert a kötet egészében.

Az érvelés alapját képező fogalmak a kortárs liberális gondolkodás látásmódját tükrözik. A szerző tehát – szándékosan, vagy sem – narratíváját karakteresen megragadható politikai pozícióból alkotja meg. A kérdés nem az, hogy az olvasónak mi a viszonya e politikai nézetrendszerhez; a politikai elköteleződések és az elméleti meggyőződések számonkérése más (elsősorban politikai filozófiai) léptéket érintő s talán parttalan vitákhoz is vezető gesztus. A lényeg abban áll, hogy az értekezésben megtörténik-e az erre vonatkozó reflexió; ad-e a szöveg lehetőséget az olvasónak ahhoz, hogy e séma ugyanúgy konstruált, döntés eredményeként születő politikai narratívaként tűnjön föl, mint bármely másík. Gyáni Gábornak rengeteget köszönhet a magyar tudományos mező a történettudományban a történeti források konstrukciójellegét, a diszkurzivitás és az elméleti megfontoltság szerepét hangsúlyozó munkássága miatt. A saját politikai nézőpontra vonatkozó reflexiók szintjén azonban ebben a könyvében nem látható eléggé: nem kapunk magyarázatot arra, hogy a szerző miért ezeket a fogalmakat választotta, nincs világossá téve a beszélői pozíció politikai aspektusa. A módszer azért bírálható, mert úgy szűkíti le a láthatóság és az elgondolhatóság határait, hogy a korlátozást meghatározó nézetrendszer jelöletlennek, a politikai látószög magától értetődőnek tűnik. Jelen módszertani javaslat nem valamely politikai látásmód önreprezentációs jellegű címkeként alkalmazását ösztönzi, hanem azt, hogy váljon láthatóvá a törekvés arra vonatkozóan: a választott narratíva politikai döntés eredménye, amely politikai természetű konfliktusban áll a többi, ugyanúgy egy adott politikai látószögből megalakított narratívával.

A fenti problémából következhet, hogy más tudományos elbeszélések, amelyek nem a liberális eszmei keret elemeiből válogatnak, szükségképpen torzítva jelennek meg a szövegben. A 19. századi magyar honleányságról ugyanis születtek olyan értelmezések is, amelyek a feleség- és anyai szerep korabeli változatos használatát kifejezetten emancipatorikus gesztusként értelmezik. Központi jelentőséget tulajdonítanak a honleányi szerepnek abban, hogy a korban legitim elgondolássá tudjon válni: bizonyos osztályhovatartozás fölött a nők ugyanolyan aktív résztvevői, formálói voltak a társadalomnak, mint a férfiak. A nemzet közösségére építő retorikát, a szerep folyamatos alakítását úgy értelmezik, mint amely szoros egy-

20 Utóbbi lehetőség mellett szól Borgos Anna értelmezése is a könyvnek e megoldásáról. Vö. BORGOS ANNA, *Gyáni Gábor: A nő élete – történelmi perspektívában*, Magyar Pszichológiai Szemle, 2021/3–4, 571–577, 571.

21 GYÁNI, *A nő élete...*, i. m., 71.

22 Uo., 56.

ségbe fogta „magánélet” és „közélet” terét, s mint amely nemcsak hogy segítette a középosztálybeli női szereprepertoár bővülését, hanem kifejezetten lehetővé is tette azt, mert azon keresztül történhetett meg a formálódás. Vagyis nem másodlagos szereplőként, nem az „új női személyesség” kibontakozásának, a „női autonómia” vagy az individuum kiteljesedésének szolgálóleányaként tekintenek rá.²³ Ha azonban adottnak vesszük, hogy a női emancipáció történetének kizárólag az individuum a kulcseleme, ha elmarad a reflexió, hogy miért döntünk annak kitüntetettsége mellett, s ha nem tesszük láthatóvá, e választás milyen politikai narratívába illeszkedik, akkor a közösségiséget előtérbe állító értelmezések szükségképpen úgy tűnnek föl, mintha az emancipációs történet ellenében dolgoznának. Mintha a „hagyományosnak” tekintett női szerepek (anyaság, házasság, nemzeti kötődés) történetileg elfogadott, megtúrt tényezők lennének, mégis olyan külső gátat jelentenek, amelyeket le kell rombolni „az egyéni kiteljesedés” jelentette „kiegyenlítődséghez”.²⁴ A szerző önnön közelítésmódjának politikai reflexiója segítene abban, hogy lássuk: a nőtörténeti elbeszéléseknek kétség kívül létező és legitim elbeszélése az egyéni autonómiára építő narratíva, ám csak egy, méghozzá karakteresen leírható politikai nézőpontból elbeszél narratívája.

A rendszerkritikus feminista elméletek arra hívták föl a figyelmet, hogy azok a feminista mozgalmi és tudományos tendenciák, amelyek a női individuum, az individualizmus, az egyéni autonómia vagy a személyes szabadság fogalmára épülnek, csupán felszíni törekvések: nem látják célkitűzésük buktatóit, nem vizsgálják kellő alaposággal a saját fogalmaik mögött húzódó politikai érdekeket, kritikájuk nem a kapitalizmus által a maga képeire formált patriarchális elnyomásra (és annak vetületeire) irányul, pusztán kapitalizmuskritika nélkül a patriarchátus tüneteire.²⁵

23 Lásd KUCSERKA Zsófia, *Házasság és családmodellek Slachta Etelka magáncélú és közhasznú írásaiban = Érzelmek és mostohák: Mozaikcsaládok a régi Magyarországon (1500–1850)*, szerk. ERDÉLYI Gabriella, Bp., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2019 (Magyar Családtörténetek: Tanulmányok, 4), 264–290; Uő, *A női Bildung elmélete és gyakorlata Kölcsey Antónia naplójában és Ábrányiné Katona Clementina publicisztikájában = Női íráshasználat és kéziratos kultúra a hosszú 19. században*, szerk. TÖRÖK Zsuzsa, Bp., reciti, 2022 (Reciti konferenciakötetek, 18), 59–74; BOZSOKI, *Bővülő értelmiségi...*, i. m.; Uő, *„Sokat tehet a nő a társadalomban: betölteni nemcsak emberi, de honleányi kötelességeit”: Kánya Emília mint normaszegő anya*, families.hu (Lendület Magyar Családtörténet kutatócsoport), 2022, <https://families.hu/sokat-tehet-a-no-a-tarsadalomban-betolteni-nem-csak-emberi-de-honleanyi-kotelessegit-kanya-emilia-mint-normaszego-anya/>.

24 Az utóbbi szempont kifejtését bővebben lásd BOZSOKI Petra, *A honleányság mint női emancipáció: Kánya Emília alakja és munkássága*, doktori értekezés, Pécs, PTE IKDI, 2020, különösen: 5–81, 168–186.

25 Vö. Maria MIES, *Patriarchy and Accumulation on a World Scale: Women in the International Division of Labour*, London, Zed Books, 1986; Nancy FRASER, *Justice Interruptus: Critical Reflections on the „Postsocialist” Condition*, London, Routledge, 1997 (részlet magyarul: Uő, *Az újraelosztástól az elismerésig? Az igazságosság dilemmái a poszt-szocializmus korában = Rasszizmus a tudományban*, szerk. KENDE Anna, VAJDA Róza, Bp., Napvilág, 2008, 337–387); Uő, *Rethinking Recognition*, New Left Review, 2000/3, 107–120; Cinzia ARRIZZA, Tithi BHATTACHARYA, Nancy FRASER, *Feminism for the 99%: A manifesto*, London–New York, Verso, 2019; GREGOR Anikó, *Nem vész el, csak átalakul? Kísérlet a neoliberais neopatriarchátus fogalmának magyarországi alkalmazására*, Fordulat, 24(2018), 109–133; BALÁZS, *A férfi mint...*, i. m.

E fogalmak tehát olyan (dominánsan liberális) politikai nézetrendszer kulcsszavai, amelyek keretei között nem találkozik a kapitalizmus és a patriarchátus bírálata.

A politikafilozófiai diskurzusban lényegi kérdés az egyenlőség és az emancipáció eszméje közötti, valamint az egyén és a közösségiség fogalma közötti választóvonal is. Jó néhány kortárs baloldali filozófiai munka meghatározó gondolata, hogy az *egyenlőség* eszméjét középpontba állító törekvések (történelmi és filozófiai értelemben is) csupán részlegesek, a (keresztény hagyományokra is építő) *emancipáció* gondolati és politikai projektuma azonban egyetemes természetű.²⁶ Számos (eltérő politikai pozícióhoz kapcsolódó) modern politikai filozófiai és eszmetörténeti munka szól a liberális demokrácia közösségelvű kritikájáról,²⁷ vagy pedig érvel egyenesen amellett, hogy a felszabadulás politikai szubjektumát ne *egyéni*, hanem *közösségi* jellegűnek formáljuk meg.²⁸

A tét a fenti példában tehát az, hogy milyen nő történeti elbeszélést kívánunk konstruálni: egyenlőségelvű, avagy emancipációs történetet, azt pedig individuum-, avagy közösségi fókusszal tesszük-e. Elbeszéléseink – tudatosan, vagy sem – döntések eredményei. Kérdés, hogy tükröződik-e értekezéseinkből: a döntések mögött politikai látásmód húzódik.

Politizálás

Amikor azt állítom, a 19. századi nő történetéről szóló diskurzusnak fel kellene ismernie önnön politizáló jellegét, az elsősorban Terry Eagleton brit kultúratudós által konceptualizált kultúraelméleti elgondolásra támaszkodom. Arra a kérdésre, hogy mitől e „perverz elszántság mindenáron belerángatni a politikát az érvelésbe?“, szerinte egyszerű a válasz: nincs rá szükség, hogy „belevigyük“; „ott van az kezdettől fogva” – írja 1983-as *Literary Theory* című, mára klasszikusnak számító, a magyar felsőoktatásban is rendszeresen használt „tankönyvének” *Konklúzió: Politizáló kritika* című fejezetében.²⁹ A kérdés nem az, folytatja, hogy a modern „irodalomelméletek”³⁰ politizálnak-e, vagy sem. Kendőzve vagy öntudatlanul mind azt teszik, hiszen mind

26 Lásd Alain BADIOU, *Szent Pál: Az egyetemesség apostola* [1997], ford. CSORDÁS GÁBOR, Bp., Typotex, 2012 (Radikális gondolkodók), 106–211; UŐ, *A kommunizmus múltja, jelene és jövője* [2007], ford. BALÁZS GÁBOR, Fordulat 5(2009), 95–108; TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS, *Igazság és osztály* [2006] = T. G. M., *Antitézis*, ford., szerk. SIPOS BALÁZS, Bp., Pesti Kalligram, 2021, 113–194; UŐ, *Marx 1989-ről = Uo.*, 230–268, 264–268; BAGI, *Az esztétikai hatalom elmélete...*, i. m., 47–82, 106–118.

27 Lásd az alábbi válogatást Alasdair MacIntyre, Paul Ricoeur, Michael J. Sandel, Charles Taylor, Michael Walzer írásaival: *Községelvű politikai filozófiák*, szerk. HORVÁTH HÖRCHER FERENC, Bp., Századvég, 2002; lásd továbbá Quentin SKINNER, *Liberty before Liberalism*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998.

28 A kortárs baloldali politikafilozófiai gondolkodásból lásd elsősorban Jacques RANCIÈRE, *La méésentente: Politique et philosophie*, Paris, Galilée, 1995; Alain BADIOU, *A század* [2005], ford. MIHÁNCsik Zsófia, Bp., Typotex, 2010 (Radikális gondolkodók), különösen: 144–194. A kérdést érinti továbbá az identitáspolitikai kritikájával kapcsolatban: FRASER, *Rethinking Recognition...*, i. m.

29 Terry EAGLETON, *Literary Theory: An Introduction*, Oxford, Blackwell, 1983, 169; magyarul: EAGLETON, *A fenomenológiától...*, i. m., 168.

részei korunk politika- és ideológiatörténetének³¹ (*ideológia* alatt olyan – nagyrészt rejtett – „értékstruktúrát” értve, amely „összeköti kijelentéseinket és hiedelmeinket annak a társadalomnak a hatalmi struktúrájával és hatalmi viszonyaival, amelyben élünk”).³² Ehelyett a lényegét abban nevezi meg, hogy *milyen* az a politika, amelyet az adott irodalomtudományos megközelítés képvisel: támogatja a hatalmi rendszert és annak előfeltevéseit, vagy sem. Érvelése szerint az irodalomelméleti paradigmák „ott a legvilágosabban ideologikusak, ahol megpróbálják végleg semmibe venni a történelmet és a politikát”.³³ Nem azért kell elmarasztalni őket, mert politizálnak, hanem azért, mert kendőzve vagy öntudatlanul teszik: „azért a vakságukért, hogy »technikainak«, »magától értetődőnek«, »tudományosnak« vagy »egyetemesnek« tüntetnek fel olyan doktrínákat, amelyekről némi töprengéssel kimutatható, hogy meghatározott embercsoportok meghatározott érdekeit szolgálják egy bizonyos időpontban.”³⁴

Eagleton tézise és módszerei két szempontból megfontolandók. Egyrészt tankönyve sajátos elbeszélését nyújtja az irodalomelmélet történetének, másrészt ritka lényeglátással értelmezi a szocialista és feminista irodalomtudományos diskurzusok törekvését és pozícióját. Marxista szerzőként az egyes irodalomelméleti paradigmákat egyetlen szempont szerint osztja föl: azok támogatják-e a fennállót (a kapitalizmus és a patriarchátus rendszerét), vagy pedig bírálják azt. Megközelítésének alapja az az általános, a baloldali politikafilozófiai és kultúraelméleti hagyományban konszenzuális tétel, hogy a kérdésben nincs harmadik, úgynevezett semleges út: strukturális elnyomást eredményező rendszerek esetén nemcsak explicit támogatásuk jelenti fenntartásukat, hanem bírálatuk hiánya is.³⁵

30 Eagleton „irodalomelméletek” (*literary theories*) alatt hozzávetőlegesen azt érti, amit magyarul (korántsem egységes módon) irodalomtudományos megközelítésként vagy irodalomelméleti iskolákként szoktunk használni; az „irodalomkritika” (*literary criticism*) pedig az irodalmat értelmező gyakorlatok összességét jelöli. Az angolszász irodalom- és kultúratudományos diskurzusban hosszú múltra visszatekintő, területileg és történetileg is változatos a *theory* és a *criticism* megkülönböztetésének kérdése, arról nem is beszélve, hogy az (angolszász és francia) feminista irodalomtudományos diskurzuson belül még ezeken felül is volt/van egyéb elméleti/politikai tétje a *feminist theory* és *feminist criticism* elválasztásának. Ám mivel e megkülönböztetések nem érintik annak voltaképpeni lényegét, amelyre szeretném felhívni a figyelmet a szövegből, a továbbiakban végig a magyar fordításból idézek, a fogalmakon a fent lefektetett jelentéstartományt értve.

31 A könyv fejezetei meggyőző érveket hoznak arra vonatkozóan, hogy az irodalomelméletre nem autonóm intellektuális vizsgálódási területként kellene tekintenünk, sokkal inkább korunk történelmének sajátos vetületeként, amely „elválaszthatatlanul összefügg politikai hitekkel és ideológiai értékekkel”. (EAGLETON, *A fenomenológiától...*, i. m., 168.)

32 *Uo.*, 20. Ideológiafogalmáról lásd bővebben a könyv első fejezetét, különösen: 17–21; illetve még bővebben Terry EAGLETON, *Ideology: An Introduction*, London–New York, Verso, 1991, különösen: 1–61, 221–224.

33 EAGLETON, *A fenomenológiától...*, i. m., 168–169.

34 *Uo.*, 169.

35 Lásd például Jean-Paul Sartre megfogalmazásában: „Hallgathatunk és lapíthatunk, mint a kő – passzivitásunk is tett lesz. [...] Az ember nem úgy él, mint egy fa vagy egy kavics [...]. Korántsem áll szabadságában, hogy ne válasszon. El van kötelezve, fogadnia kell, a tartózkodás is választás.” (Jean-Paul SARTRE, *A Temps Modernes beköszöntője* [1948], ford. NAGY Géza = J.-P. S.,

Ha a történeti fókuszú feminista filozófiai és kultúratudományos diskurzusok célkitűzésének alapjára koncentrálnak, meggyőződhetünk róla, hogy létrejöttük oka és törekvésük lényege valóban ebben áll. A számos törésvonal, sőt kibékíthetetlen elméleti és politikai alapú ellentét ellenére közös bennük, hogy a múlt felé való fordulást elsősorban a történelem, az irodalomtörténet, az idő, a tér (vagyis tágabban: kultúránk) *radikális újragondolása* miatt ösztönzik. Az (irodalom)történeti múlt újraírásával alapvető céljuk a kiközösítés és az elidegenítés; rávilágítani, hogy természetesnek hitt sémáink konstruált jellegűek: hogy az évszázadok során az egyes jelenségek, absztrakt és konkrét entitások nemi kódok szerinti tagolása azok automatikus hierarchiába rendezését is jelentette. Szándékuk – ezzel összefüggésben – rámutatni, hogy amit „az” emberiség történeteként, „az” irodalomként vagy „a” kultúraként „nemtelenek” aposztrofálunk, nemi kódok szerint is tagolt, következésképpen történelem-, irodalom-, kultúraképünk stb. korántsem semleges, hanem történetileg hierarchikus hatalmi viszonyok által meghatározott, méghozzá alapjaiban.³⁶ Gondolkodásunk történetében a feminista teoretikus diskurzusoknak köszönhetően – nem kizárólagosan, ám szervezeten, erőteljesebben, argumentáltabban, új perspektívából³⁷ – *megtörtént* annak leleplezése, hogy természetesnek hitt bevett elbeszéléseink konstrukciók. Ha ezek után továbbra is a megszokott séma szerint konstruáljuk meg a múltat és a kultúrát (vagyis ha figyelmen kívül hagyjuk

Mi az irodalom?, Bp., Gondolat, 1969, 5–26, 9, 24.) Lásd továbbá például Alain Badiou filozófus lényegre törő passzusában: „A kommunista hipotézis mint az egyenlőség tiszta eszméje [...] jelenti a horizontját minden olyan helyileg vagy időben akár a lehető legkorlátozottabb cselekedetnek, melynek *célja szakítani a fennálló renddel* [...]. Minden ilyen kezdeményezés az emberi emancipációért vívott politika egy-egy darabkája. Hogy Kant nyelvén szóljunk, a kommunizmus egy *eszme*, melynek *irányadó szerepe* van, és nem egy program. Éppen ezért, ha ebben az értelemben beszélünk kommunista elvekről, teljesen abszurd ezeket utópiának minősíteni, mint sokan teszik. Ezek *intellektuális sémák*, melyek az adott körülmények között nyerik el aktuális formájukat, és melyek arra is alkalmasak, hogy egyfajta demarkációs vonalat képezve *segítsenek elkülöníteni egymástól a különböző politikákat*. Ha egy adott politikai korszakról beszélünk, *nagy vonalakban meg tudjuk mondani, hogy egy-egy politika megfelel-e ezeknek az elveknek, széles értelemben emancipatorikus tartalmú-e, vagy ezzel szembenálló, tehát reakciós.*” (BADIOU, *A kommunizmus múltja...*, i. m., 96–97. Kiemelések tőlem – B. P.)

³⁶ Oly sok idézhető teoretikus munka mellett mindennek alapja már a diskurzus alapszövegének tekintett munkából is kitetszik: Simone de BEAUVOIR, *Le deuxième sexe*, Paris, Gallimard, 1949. Magyarul: Uő, *A második nem*, ford. GÖRÖG Lívia, SOMLÓ Vera, Bp., Gondolat, 1969.

³⁷ Figyelemre méltó ugyanis Horváth Györgyi figyelmeztetése: hajlamosak vagyunk kizárólag a feminista kultúratudományok teljesítményének betudni a nemi különbözőségekre épülő megközelítéseket. A diskurzus történetisége azonban nem esik egybe tárgya történetiségével. Például a „női irodalom” fogalmát történetileg nem egyedül a feminista irodalomtudományos diskurzusok tematizálták, az esztétikum és a nemek viszonyára irányuló vizsgálódások is jóval korábban elkezdődtek, mint annak szervezett artikulálása a feminista kultúratudományokban, stb. (Lásd HORVÁTH Györgyi, *A modernség neme: Az esztétikai modernség a 90-es évek feminista irodalomtudományában*, Kalligram, 2002/9, 3–8, 5–6; HORVÁTH Györgyi, *A női irodalom fogalma Magyarországon: A történeti megértés szerepe a magyar nőirodalmi kutatásokban = Hatalom és kultúra: Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai*, szerk. JANKOVICS József, NYERGES Judit, Bp., Nemzetközi Magyarástudományi Társaság, 2004, II, 22–30, 22–23.)

a felszólítást a gyökeres perspektíaváltásra), munkánk kizárólag a hatalmi hierarchia további fenntartását tudja szolgálni.

Nem arról van szó, hogy Eagleton bármi olyat állítana, amit a feminista elméletekből már ne tudhatnánk (ezt a tankönyv műfaja sem engedné), hanem arról, hogy rámutat: nem történt meg valódi mélységében az általuk közvetített perspektíva megértése. Annak tudatosítása tehát, hogy azok nézeteiket nem önkényesen kívánják *rávetíteni* az irodalmi művekre, hanem meggyőződésük, hogy a történelem *lényegéhez* tartozik a nemi kódoltság, s mivel az irodalom történeti jelenség, az irodalmiság lényegét is ez alkotja.³⁸ Értelmezésében a feminista (és a szocialista) kritika valódi eltérése a többi elmélettől az, hogy másképpen határozzák meg elemzésük tárgyát, saját értékeiket és céljukat, hiszen ők azok, amelyek gyökeresen felforgatták az irodalomról alkotott addigi elképzeléseinket, rámutatva annak alapjaiban is politikai jellegére.³⁹ Eagleton marxista gondolkodóként ugyanazt a munkát végzi el, mint amire maga is rávilágít a szocialista és a feminista irodalomkritika természetével kapcsolatban: azáltal, hogy kiemeli, azok átpolitizálták az irodalomról alkotott képünket (rámutattak alapvető politikai voltára), ugyanezt teszi az irodalomelméleti paradigmákkal; e két elmélet értelmezésének segítségével politizálja az összes irodalomtudományos megközelítést (felszínre hozza politizáló jellegüket). A szerző kultúratudós, könyve irodalomelméleti kérdéseket tárgyal, de mondandójának lényege abban áll, hogy a kritikai jellegű irodalomtudományos paradigmák korántsem csupán az irodalomról szólnak, hanem átfogóan a kultúráról. Azaz a feminista perspektívájú történetírás és kultúratudomány esetében ugyanerről beszélhetünk.

Úgy véli tehát, egyelőre (és úgy tűnik, azóta is) hiányzik annak komolyanvétele, hogy a nemek közötti hatalmi viszonyok szempontjából újragondolni az irodalomtörténetet (vagy a történelmet) – nem ugyanolyan jellegű, mint az az eljárás, amikor például a medialitás vagy a társadalomtörténeti beágyazottság szempontjából akarjuk újraírni. Ez utóbbiak ugyanis releváns, megvilágító erejű *szempontok*. A kritikai jellegű elméleti diskurzusoknak azt az alapvető, mindegyik által osztott tézisét hangsúlyozza ki, hogy a rendszerkritikus megközelítés nem egy téma vagy alternatív módszer, hanem *perspektíva* – amelyet lehet tagadni vagy elfogadni, ám megkerülni aligha. A kritikai nézőpont ennek megfelelően nem egy szerszám, amelyet kedvünkre kiválaszthatunk az irodalmárok és a történészek módszertani szerszámosládájából. Mint írja, „[a] furcsa az volna, ha a feminista vagy a szocialista kritikus a nemek vagy az osztályok kérdését úgy elemezné, mintha tisztán akadémikus érdeklődésből tenné – mondjuk, hogy jobb vagy teljesebb képet nyújtson az irodalomról”.⁴⁰ Márpedig, úgy tűnik, a 19. századi magyar nő történetéről szóló diskurzus, általánosságban, pusztán akadémikus érdeklődéssel vizsgálja a kérdést, azért, hogy eddigi tudásunkat *kiegészítse*; hogy jobb vagy teljesebb képet kapjon az elemzett mezőről. Annak retorikai mozzanata – vagy bárminemű, a szöveg mögött húzódó elgondolás

38 EAGLETON, *A fenomenológiától...*, i. m., 181.

39 *Uo.*, 183.

40 *Uo.*, 181.

felszínre hozása – pedig hiányzik, hogy ezáltal munkájukat milyen politika szolgáltatában állónak tartják.

Eagleton javaslata következetes: a fentiek tükrében szerinte a politizáló beszédmódra nem úgy kellene tekintenünk, mint egy lehetséges olvasatra a sok közül. Ezért nem amellett érvel, hogy van és legyen külön „politizáló kritika”, hiszen elmélete szerint „akadémikus mítoszaink egyike” az az elképzelés, hogy létezne „tiszta”, *apolitikus* formája az irodalomtudományos megközelítéseknek.⁴¹ Mint megjegyezi, gyakori, hogy sokszor inkább csak azt a munkát szokás politizálónak tartani, amelynek a másik (öntudatlanul) nem ért egyet a politikájával.⁴²

A brit kultúratudós 1983-as szavai a mai magyar értelmiségi kontextusra koncentrálva mit sem vesztek igazságukból. A politizálás nyilvánvalóvá tétele megengedett a maskulin tapasztalati horizontot univerzalizáló és a kapitalista kódokat túlnyomórészt kritikátlanul működtető akadémiai diskurzusban azokkal a munkákkal szemben, amelyeknek célja expliciten is a fennálló kapitalista és patriarchális rend kritikája. A nyíltan politizáló beszédmód ugyanis többé-kevésbé része az értelmiségi és tudományos eszközkészletnek (feltéve, ha kellőképpen magas szimbolikus tőkével bíró kutató végzi). Ám a politizálás explicitté tétele sokszor úgy kereteződik, mint amely egyszerűen csak tudományos szocializáció, netán egyéni hóbort kérdése; a gyakorlat ugyan megtűrt, ám cserébe az is elvárt, hogy a „politizáló” illető se kérje számon, ha a másik úgynevezett „semleges”, a politikaitól távolságot tartó beszédmódot kíván folytatni. Úgy vélem, a 19. századi magyar nőörténetről szóló diskurzus mélyén, kimondatlanul, ez az előfeltevés áll. Csakhogy – Eagleton elméletére és az általa képviselt baloldali eszmei hagyományra alapozva – túlságosan nagyvonalúan kikerüljük a problémát, ha ezt pusztán egyéni ízlés, vélemény, vérmérséklet vagy tudományos szocializáció következményeként írjuk le, s nem pedig *politikai döntésként*. A mezőben a politizálásra vonatkozó reflexió elmaradásának több oka is lehet; a következő fejezet ezt hivatott röviden vázolni.

Antipolitika ma

Meglátásom szerint az apolitikusság részben kontextuális okokkal, részben a tudományos célkitűzések különbözőségével magyarázható. Számos hosszabb vagy rövidebb elemzés rámutatott már „a politikától” való elhatárolódás általános tendenciájára a rendszerváltás körüli időszakban. Tamás Gáspár Miklós *Búcsú a jobboldaltól?* című esszéjében a rendszerváltás előtti és utáni évek jellegzetesen kelet-európai értelmiségi beszédmódját – Konrád György nyomán – *antipolitikainak* nevezi, amely „a” politikát az egyéni szabadság ellenfeleként definiálta, s morális és szellemi autonómiára hivatkozva, minél inkább elhatárolódva tőle, az úgynevezett közszférában tartva igyekezett elválasztani azt az úgynevezett magánszférától.⁴³ Az

41 *Uo.*, 168.

42 *Uo.*, 183.

43 TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS, *Búcsú a jobboldaltól?*, Világosság, 1994/5–6, 38–71; lásd továbbá UÓ, *Antikommunizmus ma* = T. G. M., *Antitézis...*, i. m., 294–345, különösen: 301–302, 322–324, 329–330, 344–345; illetve KONRÁD György, *Antipolitika*, Bp., Független Kiadó, 1986.

antipolitikus diszkurzív mintázatok irodalom- és kultúratudományos következményeire is találunk példát. Horváth Györgyi *Antipolitika a magyar irodalomtudományban a '90-es években* című tanulmányában olyan megnyilvánulásokat elemez a megnevezett területen, amelyek az irodalmat politikán túli tárgykörként értelmezték.⁴⁴ *Utazó elméletek* című könyvében a jelenséget tágabb kontextusba helyezve az angolszász nyíltan politizáló elméletek (gender studies, cultural studies) befogadásának jellegzetesen közép-kelet-európai recepcióját: sajátos *depolitizálódását* azonosítja. Mint elemzéséből kiderül, azok úgy kerültek be az itteni szellemi vérkeringésbe, hogy vagy marginalizálódtak amolyan „gyanús balos” megközelítésként, vagy pedig a határon megfosztottak politikai élüktől; csökkent vagy egyenesen semmissé vált politikai aspektusuk (a kapitalizmussal és a patriarchátussal kritikus jellegük).⁴⁵

A depolitizálódás jelensége a 19. századi magyar nőtörténetről értekező tudományos mezőben is végigkísérhető. Érdemes például szemügyre venni, kik a magyar diskurzus legtöbbet idézett szerzői a nemzetközi szakirodalomból: Joan Wallach Scott, Natalie Zemon Davis, Nancy Armstrong, Margaret Beetham. Ha komolyabban is elmélyedünk munkásságukban, látható, hogy azok tárgyukat határozottan politikai kérdésnek tartják, de mindannyian önreflexív módon is politizálnak írásaikban: Wallach Scott és Zemon Davis a feminista nőtörténetírás élharcosai,⁴⁶ Armstrong saját elméleti alapját a baloldali kritikai hagyományból meríti;⁴⁷ Beetham expliciten

44 HORVÁTH Györgyi, *Antipolitika a magyar irodalomtudományban a '90-es években*, *Literatura*, 2013/1, 230–241. A rendszerváltás utáni magyar irodalomtudományos diskurzus antipolitikai mintázatairól érintőlegesen lásd még SZOLLÁTH Dávid, *A kommunista aszketizmus esztétikája*, Bp., Balassi, 2011, 12–13; SCHEIN Gábor, *Amikor irodalmárok a szegénységről beszélnek*, Kalligram, 2013/10, 62–67, különösen: 66; lásd továbbá SÁRI B. László, *A hatyú és a görény*, Pozsony, Kalligram, 2006; egy-egy mű kapcsán pedig a jelenségről: SZOLLÁTH Dávid, *Halász a hálóban: Az öntükröző regényről, a motívumelemzésről és Balassa Nádas-monográfiájáról*, Kalligram, 2002/10, 109–127; LENGYEL Imre Zsolt, „Nincs vége”: *Megjegyzések Tar Sándor Mért jó a póknak? című kötetének újraolvasásához*, *Jelenkor*, 2014/7–8, 877–887, különösen: 881. A jelenség ma is jelen lévő nyomairól a magyar irodalomkritikai diskurzusban: BORBÉLY András, *Határkonfliktusok – Megjegyzések az irodalmi szociográfia elméletéhez*, új szem, 2023. ápr. 11., <https://ujszem.org/2023/04/11/hatar-konfliktusok-megjegyzesek-az-irodalmi-szociografia-elveletehez/>.

45 HORVÁTH, *Utazó elméletek...*, i. m., 48–62.

46 A leggyakrabban hivatkozott munkák a magyar szakirodalomban: WALLACH SCOTT, *Társadalmi nem (gender)...*, i. m.; UÓ, *Gender and the Politics of History*, New York, Columbia University Press, 1988; NATALIE ZEMON DAVIS, *Women on the Margins: Three Seventeenth-Century Lives*, Cambridge, Harvard University Press, 1995; NATALIE ZEMON DAVIS, JOAN WALLACH SCOTT, *Women's History as Women's Education: Essays from a Symposium in Honor of Jill and John Conway*, *Smith College, April 17, 1985*, Northampton, MA, Smith College, 1985; NATALIE ZEMON DAVIS, „Nőtörténelem” *átalakulóban = Van-e a nőknek történelmük?...*, i. m., 62–95.

47 A magyar kontextus legtöbbet idézett munkái: NANCY ARMSTRONG, *Desire and Domestic Fiction: A Political History of the Novel*, New York–Oxford, Oxford University Press, 1987; NANCY ARMSTRONG, LEONARD TENNENHOUSE, *The Imaginary Puritan: Literature, Intellectual Labor, and the Origins of Personal Life*, Berkeley–Los Angeles–London, University of California Press, 1992; NANCY ARMSTRONG, *The rise of the domestic woman = The Ideology of Conduct: Essays in Literature and the History of Sexuality*, eds. NANCY ARMSTRONG, LEONARD TENNENHOUSE, New York, Routledge, 1987, 96–141; NANCY ARMSTRONG, *How Novels Think: The Limits of British Individualism from 1719–1900*, New York, Columbia University Press, 2005.

is feminista elköteleződésből végzi periodikakutatásait, és találkozhatunk szocialista feminista szempontú elemzéseivel is.⁴⁸ Írásaik politizáló jellege azonban a magyar szakirodalomban csak alig-alig jelenik meg, ám még fontosabb, hogy nem tűnik úgy, mintha perspektivikus és módszertani szinten érvényesülne munkáiknak ez az aspektusa; jelesül, hogy a magyar szövegek önnön vállalásukat is politikaiként határoznak meg. A politikai él az országhatáron marad.

Horváth Györgyi a '90-es évekbeli antipolitikai diskurzus kialakulását több tényezővel is magyarázza; a jelen tanulmányban elemzett mező szempontjából ezek közül kettő bírhat magyarázó erővel a mai viszonyokra nézve. Egyrészt a kelet- és nyugat-európai *politikafogalom* közötti különbséggel indokolja: a 20. század második felében a történelmi körülményekből adódóan Kelet-Európában a politika sajátos szakterületként és a mindenkori hatalmon lévők ügyeként jelent meg, amely fölülről beavatkozik a személyes életbe. Ezzel szemben Nyugat-Európában a kritikai elméleteknek, a különböző típusú baloldali aktivista és szellemi mozgalmaknak köszönhetően a politika sokkal inkább a mindennapi valóságot átjáró, rejtett, nehezen felismerhető hatalmi viszonyokat és mechanizmusokat jelentette.⁴⁹ Minthogy a diszkurzív mintázatok nagy erővel bírnak, és rendkívül lassan változnak, a mezőben részben e kelet-európai történelmi szituáció maradványai, továbböröklődésének nyomai érzékelhetők.

Másik magyarázata az *elkötelezettségtől* és az *ideologikusságtól* való félelem reflexe: a kelet-európai kontextusban e fogalmakat erőteljesen átjárják az államszocializmus idején szerzett tapasztalatok, s ezért is válhatott általános vélekedéssé, hogy „a tudomány és a művészetek ideális esetben »túl vannak« az ideológián”.⁵⁰ A 19. századi nőtörténetről szóló tudományos mezőben, nem egyedülálló módon, a diszkurzív morajnak határozottan része az elkötelezettségtől és az ideologikusságtól való berzenkedés a „tisza, leíró tudományosság” védelmében⁵¹ – sajnos egybemosva e fogalmakat a dogmatizmussal vagy a normativitással.⁵² A rendszerváltást követő antipolitikai diskurzus nyomai tehát e tekintetben is észlelhetők.

48 Legtöbbet idézett munkái a magyar kontextusban: Margaret BEETHAM, *A Magazine of Her Own? Domesticity and Desire in the Woman's Magazine, 1800–1914*, London–New York, Routledge, 1996; Uő, *Thinking Back Through our Mother's Magazines: Feminism's Inheritance from Nineteenth-Century Magazines for Mothers*, *Nineteenth-Century Gender Studies*, 2010/2, 1–17; Uő, *The body in the archive: reading the working woman's reading = Researching the Nineteenth-Century Periodical Press: Case Studies*, ed. Alexis EASLEY, Andrew KING, John MORTON, London–New York, Routledge, 2018, 145–160; Margaret BEETHAM, Ros BALLASTER, Elizabeth FRAZER, Sandra HEBRON, *Women's Worlds: Ideology, Femininity and the Woman's Magazine*, London, Macmillan, 1991.

49 HORVÁTH, *Utazó elméletek...*, i. m., 51.

50 Uő., 35–36, 53.

51 Vö. például: „Jelen könyv [...] megpróbál az eddigiektől eltérő, a fentebb vázolt kereteken belül átfogó, ugyanakkor részletgazdag összegzést készíteni a témáról. [...] Kutatásaim során szem előtt tartottam Ormos Mária alábbi gondolatát: »A magam részéről vallom, hogy a történész akkor végez jó munkát, ha egy korszakot a lehető legjobban megismer, ha az ismereteket a lehetséges legnagyobb objektivitással feltárja (már amennyire ez emberileg egyáltalán lehetséges), és ezzel alapot kínál a megítéléshez.«” (KÉRI, *Leánynevelés és női művelődés...*, i. m., 17.)

52 A jelenség korántsem csupán a tárgyalt mezőre érvényes; tágabb kontextusban, történeti okairól lásd: TAMÁS Gáspár Miklós, *Az értelmiség mint történelmi probléma = Uő, A túlsó pólus: Utolsó*

Emellett az elköteleződéstől és az ideologikusságtól való távolságtartás a bölcsészettudomány szerepéről való gondolkodás eltérő koncepcióival is összefüggésben állhat. A 19. századi magyar nőttörténetről szóló diskurzusban nagy elismerésnek örvend az „empirikus kutatómunka”, a „feldolgozott anyag mennyiségének” maximája. Amikor a mező önmagára vonatkozó módszertani feladatokat fogalmaz meg, az állításoknak rendszeresen visszatérő eleme, hogy rengeteg „a feldolgozásra váró forrásanyag”, és hogy árnyalásra szorul, e feltáró-rendszerző-értelmező munkát milyen (új) típusú módszerekkel lenne érdemes elvégezni.⁵³ Iránymutatásuk jogos: ha nincs elég forrás és annak értelmezéséhez szükséges módszertan, nincs miről és megfelelően állítást tenni. Ehhez képest azonban, arányaiban, kevesebb nyomát látni az azon való tűnődéseknek, hogy a diskurzusnak annak megfogalmazására is törekednie kellene, a forrásokból levont következtetések milyen narratívába illeszkednek, mi a (politikai) tétje annak, hogy a következtetéseket milyen fogalmakkal és retorikával beszéljük el, mi az interpretációs állítások gondolati súlya, s feltűnik-e a felszabadulás kérdése a vizsgálat horizontján. A „mit?” kérdése felülreprezentált, a „hogyan?”-ről is esik valamennyi szó, ám a „mivégre?” szempontja elenyésző.

Az utóbbi időben az értelmiségi és tudományos közbeszédben sajátos újrapolitizálódó tendencia is érzékelhető. A korántsem csupán magyar kontextusban jelenlévő, a konzervatív jobboldal és a liberális jobboldal⁵⁴ közötti „kulturharc”⁵⁵ az elmúlt tíz évben részben éppen a *gender* fogalmi konglomerátuma köré csoportosul.⁵⁶ A jelenségnek köszönhetően a *gender studies*-nak nemcsak a tágabb nyilvános-

írások a filozófiai politikáról, szerk. SIPOS Balázs, Bp., Kijarat, 2023, 7–38; az 1970-es évek utáni magyarországi értelmiség „ideológia- és politikaellenességéről”, illetve tudományfelfogásáról különösen: 7–8.

53 Vö. GYIMESI Emese, *Versíró nők a 19. század közepén: Szendrey Júlia, Majthényi Flóra, Malom Lujza, Wass Ottília és Bulyovszky Lilla pályája = Nőszervezők a 19. században...*, i. m., 155–183, 155; KÉRI Katalin, *Tendenciák és eredmények a nőnevelés-történet kutatásában = „Asszonyoknak igen sokat kell tudni...”: Új kutatások a nőnevelés történetéről*, szerk. TAKÁCS Zsuzsanna Mária, Ács Marianna, PUSZTAFALVI Henriette, CZEFERNER Dóra, Pécs, KRONOSZ, 2019, 17–30, 23–25; MÉSZÁROS Zsolt, *Szabadpolcon: Női írók életművei a monográfia műfaja tükrében*, BUKSZ, 2023/1, 69–74, 71–72; TÖRÖK Zsuzsa, *A női írás kutatásának módszertana a digitális fordulat után = Nőszervezők a 19. században...*, i. m., 205–220, 215–220; UŐ, *Bevezető = Női íráshasználat és kéziratos kultúra...*, i. m., 7–13, 11–12; UŐ, *Lapszerkesztő nők...*, i. m., 67–68.

54 A megkülönböztetést az alábbi értelemben használom: TAMÁS Gáspár Miklós, *Kétféle jobboldal* [2004] = T. G. M., *Világvége I: A korszellem dúdol*, vál., jegyz. SIPOS Balázs, Bp., Pesti Kalligram, 2023, 154–160; ugyanerről történeti, politikai filozófiai kontextusba ágyazva: UŐ, *Új kelet-európai baloldal* [2001] = T. G. M., *Antitézis...*, i. m., 33–70.

55 A fogalomról és a jelenségről lásd ANGELA NAGEL, *Kill All Normies – The online culture wars from Tumblr and 4chan to the alt-right and Trump*, Winchester–Washington, USA, Zero Books, 2017; *Culture Wars in Europe*, ed. Eszter KOVÁTS, Washington D.C., Illiberalism Studies Program, The Institute for Russian, European and Eurasian Studies, The George Washington University, 2023.

56 Erről bővebben lásd KOVÁTS, *Genderörületek...*, i. m.; WERONIKA GRZEBALSKA, KOVÁTS Eszter, PETŐ Andrea, *A gender mint szimbolikus kötőanyag: miért lett hirtelen olyan fontos a társadalmi nem?*, MÉRCE, 2017. márc. 6., https://merce.hu/2017/03/06/a_gender_mint_szimbolikus_kotoanyag_miert_lett_hirtelen_olyan_fontos_a_tarsadalmi_nem/.

ságban, de az akadémiai szférában is jelentősen megváltozott a pozíciója: magyar kontextusban, a nyugati egyetemeken pedig különösképpen, ma mást jelent genderszemontú (történeti) kutatásokat végezni, mint tíz, és megint mást, mint húsz évvel ezelőtt jelentett; legalábbis sokkal több zárójel és lábjegyzet szükséges hozzá.⁵⁷ A politizálástól való elhatárolódás (az utóbbi évek anyagában), talán részben e rohamtempóban változó diszkurzív fejleményeknek is köszönhetően, olyan kutatói attitűd megnyilvánulása, amely azt közvetíti magáról: nincs köze a mind egy-mást, mind az érdemi gondolkodást ellehetetlenítő, követhetetlen küzdelmekhez.

A fenti – és persze további lehetséges – okokból is következhet az a probléma, hogy a mező nagy részére nézve nem tűnik úgy, mintha megtörtént volna a feminista kultúratudományos elméletek érdemi tanulmányozása. Ha a diskurzusból hozott korábbi, lábjegyzetekbeli idézetekre tekintünk, a nyíltan politizáló elméletekben vértezett olvasók bizonyára találnak olyan értelmezési lehetőséget, amely alapján érthetővé válhat, miként lett Michel Foucault-ból és Judith Butlerből „antifeminista gondolkodó”⁵⁸, s hogy mire utalhat „a” feminista irodalomtudomány „ideológiaközpontú vonulata” vagy a „[tárgyat] nem egy új, női szempontú kánon egyik alakjaként kívánom bemutatni”, a „nem a férfiak története nélkül kívánom megírni a nők történetét” megjegyzések. Ám ezek a feltételezett ideális olvasók sem kapnak kielégítő magyarázatot az ehhez hasonló megnyilvánulások teljes megértéséhez. Az olyan típusú megfogalmazások azonban, mint a „feminista írásművészet”, az „újabb elfogultság”, a „fordított hierarchiák” elkerülése, vagy mint a mezőben visszatérő „én nem feminista szempontból végzem elemzéseimet” formula, mást tükröznek. Úgy tűnik inkább, hogy a szerzők nem veszik figyelembe a genderszemontú és feminista kultúratudományos diskurzus több évtizedes munkáját, múltját, s azt, hogy heterogén, sőt kibékíthetetlen vitákkal teli mozgalmi és tudományos mezőről van szó, amely számos aldiszciplínával kölcsönhatásban létezik; a látszólag távolabbinak tűnő területeken érvényesíthető perspektivikus jellegéről nem is beszélve. Következésképp kérdés, hogy pontosan *mitől* (például a feminista elméletek mely változatától)⁵⁹ történik az elhatárolódás, s milyen okokból.

57 Erről bővebben Barbara J. RISMAN, Kristen MYERS, Ray SIN, *Limitations of the Neoliberal Turn in Gender Theory: (Re)turning to Gender as a Social Structure = Gender Reckonings: New Social Theory and Research*, eds. J. W. MESSSCHMIDT, P. Y. MARTIN, M. A. MESSNER, R. CONNELL, New York, New York University Press, 2018, 178–189; Eszter KOVÁTS, *Only I know my gender: The individualist turn in gender theory and politics, and the right-wing opposition*, *Intersections, East European Journal of Society and Politics* 8(2022), 110–127; ZIMMERMANN, *The Institutionalization...*, *i. m.*; magyar kontextusban: ADAMIK Mária, *A „gender” a magyarországi közéleti és tudományos karanténban: Kiszabadítjuk vagy kidobjuk?*, *TNTeF*, 2018/1, 16–31; illetve lásd még a *The Role of Academia in Culture Wars* című blokkot a *Culture Wars in Europe* című kötetből: *Culture Wars in Europe...*, *i. m.*, 55–101.

58 Utóbbi megfogalmazás félreérthető, nem tisztázott jellegét Borgos Anna is jelzi kritikájában. Vö. BORGOS, *Gyáni Gábor...*, *i. m.*, 574.

59 Ha csak az irodalom- és történetelméleti mezőnél maradunk, akkor is látható: több évtizedes dilemma például, hogy a modernséget maskulin vagy feminin kódok szerint írták/írjuk le; de vita övezte/övezi a modern kapitalista patriarchátusban a nőknek kizárólagosan passzív, avagy aktív szerepet szánó narratívák kérdését is. Lásd a *Kalligram* folyóirat *A modernség neve* című tematikus számából Andres Huyssen, Griselda Pollock és Rita Felski kanonikus munkái-

A nyíltan politizáló beszédmódtól való távolságtartás tehát egyszerre lehet a rendszerváltás utáni antipolitikai diskurzus maradványa, egyszerre a kultúrharcos logikákkal terhelt újrapolitizálódó tendenciáktól való elhatárolódás kifejeződése, és egyszerre olyan kutatói elköteleződés megnyilvánulása, amely a bölcsészettudományokban a gondolatok termelése és a retorika helyett az alapkutatások kérdésére helyez nagyobb hangsúlyt. Azaz a jelenség magyarázható és érthető, mindezek helyett azonban adekvátabb bölcséleti válasznak látom a *szembenézést*: a politizálás felismerését, az önnön beszédpozíció árnyaltabb kijelölését, valamint a nyíltan politizáló elméletek beható megismerését és reflexív alkalmazását.

Javaslat

Az eagletoni gondolat értelmében jelen módszertani javaslat lényege nem abban áll, hogy a diskurzus legyen politizáló vagy feminista. A javaslat más léptékű: a mezőnek föl kellene ismernie önnön politizáló jellegét, s elvégezni a munkákban azt a reflexiós tevékenységet, hogy azok milyen típusú politikát képviselnek. A felismerés és a nyilvánvalóvá tétel alatt két szempontot értek.

Egyrészt annak tudatosítását, hogy állításaink akkor is hatnak a társadalmi valóságra, ha ezt nem mondjuk ki. Ha a szerző nem vallja be, hogy saját írása milyen politikát képvisel, akkor megteszi helyette a szövege.⁶⁰ A feminista diskurzustól

nak magyar fordítását (Kalligram, 2002/9); az ottani gyűjteményt vö. még az e témában megjelent két nagy hatású szöveggel: Martha WOODMANSEE, *The Author, Art, and the Market: Rereading the History of Aesthetics*, New York, Columbia UP, 1994; Christa BÜRGER, *A női dilettantizmusa* [1990], ford. Sz. ZEHÉRY Éva, Helikon, 1994/4, 510–518. Vagy lásd például az irodalomtudományban a feminista narratívaképző gyakorlatok egymástól ellentétes módozatairól a magyar diskurzusban legszemléletesebben (melyből tudható, hogy „a” „női tapasztalat története”, „a” „női irodalmi hagyomány” megformálása a feminista irodalomtudományos megközelítéseknek létező, ám pusztán a sok közül az egyik változata): HORVÁTH Györgyi, *Nőidő: A történeti narratíva identitásképző szerepe a feminista irodalomtudományban*, Bp., Kijárat, 2007.

60 A politikai eszmetörténetírás területén hasonló logikát ragad meg az az alapvetés (elsősorban Quentin Skinner munkásságának köszönhetően), hogy szavaink megválasztása ideológiák közötti választást jelent. (Lásd Skinner alapvető módszertani tanulmányait az alábbi kötetből: *Meaning and Context: Quentin Skinner and his Critics*, ed. James TULLY, Princeton–New Jersey, Princeton University Press, 29–132.) Emellett hasonló elgondolásra épül a „politikai nyelv” fogalma, elsősorban John G. A. Pocock belátásainak köszönhetően, mely szerint egy politikai „beszédkodex” végrehajtója nincs teljes mértékben birtokában az általa használt szavak jelentésének: bizonyos értelemben tehát a szöveg is beszél helyettünk-mellettünk. (Vö. John G. A. POCOCK, *Politics, Language and Time: Essays on Political Thought and History*, Cambridge, Cambridge University Press, 1970, 3–41, 273–291; munkásságukhoz magyarul lásd TRENCSENYI Balázs, *Kulcsszavak és politikai nyelvek: gondolatok a kontextualista-konceptualista eszmetörténeti módszertan kelet-közép-európai adaptációjáról = A történész szerszámosládája*, szerk. SZEKERES András, Bp., L'Harmattan–Atelier, 2002, 117–158, az összevetésükhöz idézett rész: 143.) A politikai nyelv fogalmának alkalmazhatósága a fenti probléma leírására azonban komplexebb kérdés. Az úgynevezett cambridge-i eszmetörténeti iskola és Eagleton nyelvi-történelmi-kulturális közege, nyelvelméleti alapállása, illetve politikai kérdések iránti módszeresebb érdeklődése hasonló, politikai nézeteik, a történetiséghez és a tudományhoz való viszonyuk azonban különböző; arról nem is beszélve, hogy valamelyest Skinner és Pocock koncepciója is eltér. (Utóbbi állításhoz

való elhatárolódás vagy a perspektíva negligálása mellett lehet *dönteni*, ám e választás explikálás nélkül is politikai szolgálatot tesz: olyan diszkurzív mintázatot örökít tovább, amely nem ismeri fel önnön politizálását, amely antipolitikus gyakorlatot valószínűsít meg, és amely a fennálló hatalmi struktúrákat továbbra is fenntartani kívánja.

Az explikálás azt is segítené, hogy láthatóvá váljék: vajon a politizálás felvállalása azért marad el az értekezésekből, mert szerzőik öntudatlanul valamiféle ott-honos perspektívából szólalnak meg, és automatikusan a megszokott módszertani sémákat alkalmazzák; vagyis a kérdés még föl sem merült? Vagy pedig a hiány szándékos elhatározásnak tudható be? Például mert a szerzők másképp gondolják el a bölcsészet céljait; mert nem tartják szükségesnek, hogy tudományos szövegek szükségképpen tágabb gondolati horizontot rajzoljanak ki; mert nem az emancipáció eszméjét tekintik alapvető értéknek; mert a nemek közötti viszonyt nem hatalmi jellegűnek gondolják el, stb. E témák felszínre hozása segítene nyilvánosan megvitatni és közösen (bölcseleti, tudományos keretek között) átgondolni olyan kérdéseket is, mint például a bölcsészet potenciális értelme és célja, a tudomány-felfogások különbözősége vagy a történeti jellegű kutatások lehetséges módszerei.

Másrészt az önnön politizáló jelleg felismerése arra vonatkozó reflexiót jelent, hogy a valóság értelmezésére használt fogalmaink politikai nézetrendszerinkből származnak. Különböző politikai pozíciókból más fogalmak származnak, amelyek eltérő narratívákat eredményezve különféle módon tudják alakítani társadalmi képzeletünket és valóságunkat. Az a gyakorlat, hogy (tudatosan vagy öntudatlanul) dominánsan milyen politikai nézetrendszerhez kötődő fogalmakat és fókuszot választunk, politikailag sem légtérbe érkezik. A politizálás felismerése ezért munkánk kommunikációs beszédhelyzetének tudatosítását is jelenti.

Politikai elköteleződés alapján a saját beszélői pozíció jelöltté tétele, aprólékosabb differenciálása más akadémiai területeken bevett gyakorlat. Ha a nemek viszonyának témájában végigtekintünk például a kortárs magyar társadalomtudományos mező szakirodalmi termésén, számos esetet láthatunk, ahol a feminista perspektívát sem homogén halmazként kezelik önnön pozíciójukra vonatkozóan, hanem további politikai irányzatok szerint is árnyalják (s megkülönböztetnek például konzervatív vagy marxista/rendszerkritikus feminista olvasatokat).⁶¹ De az utóbbi évtizedek-

lásd *Uo.*, különösen: 140–145; illetve HORKAY HÖRCHER FERENC, *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i lát képe (utószó) = A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i lát képe*, szerk. HORKAY HÖRCHER FERENC, Pécs, Tanulmány Kiadó, 1997, 287–305, különösen: 300–305.) Ezért az a jelenség, hogy a fenti szerzők hasonló felismerésre jutottak, továbbá a politikai nyelv fogalmának itteni alkalmazhatósága mindenképpen tűnődésre okot adó kérdés, ám módszeresebb kidolgozása túlmutatna a jelenlegi tanulmány keretein.

61 Számos írás idézhető lenne; a szemléltetés kedvéért itt és a következő lábjegyzetben azok közül sorolok föl néhány (eltérő politikai pozícióból megszólaló) példát, amelyek feltűnően élnek a nyílt önreflexió technikájával. Vö. például HORVÁTH JÚLIA Borbála, *Konzervatív feminizmus: Hogyan szabaduljunk meg a szélsőséges gender-ideológiától?*, PublishDrive, 2020 (Fecske füzetek, 1); BARNA EMÍLIA, CSÁNYI GERGELY, GAGYI ÁGNES, GERŐCS TAMÁS, *A rendszerváltás utáni magyar feminista mozgalom globális, történeti perspektívából*, Replika, 108–109(2018), 241–262; MÉSZÁROS GYÖRGY, *Az LMBT+ identitások és mozgalom politikai gazdaságtana a félperiférián*, Fordulat, 24(2018), 216–241.

ből a bölcséleti mező nemzetközi szakirodalmában is találunk példát a feminista perspektíva árnyalására, legyen szó elméleti-filozófiai, történettudományos vagy irodalomtudományos értekezésekről.⁶²

A kérdés tétje nem az, hogy egy tudományos életmű minden egyes darabja az elméleti keret fejtegetésekor – kötelező gyakorlatként – magán visel-e valamilyen politikai címkét. A lényeg abban áll, hogy a munkákban reflektálttá válik-e a perspektíva: felismerik és világossá teszik-e, hogy milyen politikai nézetrendszer által meghatározott diszkurzív keretbe kívánnak illeszkedni. A tanulmány elején lefektetett politikai perspektívából megfogalmazva: döntés kérdése, hogy az adott szöveg kíván-e hozzájárulni ahhoz az emancipatorikus törekvéshez, hogy leleplezze természetesnek hitt fogalmaink, szükségszerűnek gondolt viszonyaink társadalmilag konstruált (esetleges), tehát meg is változtatható jellegét, vagy sem.

*

Nőtörténetet írni: politikai cselekvés. Nemcsak a témaválasztás gesztusa miatt, hanem – sokkal inkább – azért, amilyen célból gyakoroljuk. Döntéseinket politikai nézetrendszerek határozzák meg, s narratíváinknak, bármely műfajban hozzuk létre őket, politikai vetülete van, hiszen tétjük, végső soron, társadalmi képzeletünk formálása.

Kultúránk nagy részében, történeti értelemben is, a *politika* fogalma maszkulin kódoltságú. Mintha a 19. századi magyar nő történetéről szóló diskurzusban e képzetársítás retorikailag megfordult volna: az antipolitika vált (a semleges, jelöletlen) Adottá, a politizáló beszédmód a (jelölt) Másikká. Ki kell szabadítani a politizáló beszédmódot a Másik státuszából. A politizálás felismerésének első lépése csak e hamis dichotómia képzetének felszámolása lehet.

62 Az elméleti és filozófiai munkák köréből lásd például az alábbi, önmagukat expliciten is liberális, továbbá materialista, illetve szocialista feminista megközelítésként megnevező köteteket: Martha C. NUSSBAUM, *Sex and Social Justice*, New York–Oxford, Oxford University Press, 1999; Christine DELPHY, *Close to Home: A Materialist Analysis of Women's Oppression*, London–Hutchinson, The University of Massachusetts Press, 1984; *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism*, ed. Zillah R. EISENSTEIN, New York–London, Monthly Review Press, 1979, különösen: 5–40; Nancy FRASER, *Struggle over Needs: Outline of a Socialist-Feminist Critical Theory of Late Capitalist Political Culture* = N. F., *Unruly Practices: Power, Discourse, and Gender in Contemporary Social Theory*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1989, 161–188. Szemléletes válogatás továbbá a politikai pozíciók tekintetében a filozófia területéről: *Feminist Contentions: A Philosophical Exchange*, introduction by Linda NICHOLSON, New York–London, Routledge, 1995. Az irodalomtudományban jó példa olyan interpretációra, amely kimondottan úgy tekint önmagára, mint amely a feminista perspektívát a marxista elemzés szerves részeként kezeli: Terry EAGLETON, *Myths of Power: A Marxist Study of the Brontës* [1975], New York, Palgrave Macmillan, 2005; a marxista feminista elemzési módszer elméletéről és történetéről az irodalomtudományban: Josephine DONOVAN, *Women and the Rise of the Novel: A Feminist-Marxist Theory*, *Signs*, 1991/3, 441–462. A történettudományos elemzésekben kanonikus marxista feminista (részben a marxi eleméletek elfogadására, részben azok feminista kritikájára és kiegészítésére épülő) elemzés: FEDERICI, *Caliban and the Witch...*, i. m.; Uő, *Patriarchy of the Wage: Notes on Marx, Gender and Feminism*, Oakland, CA, PM Press, 2021.